

Chapter: 7

Q.1 पुढील बहुपर्यायी प्रश्नांचा दिलेल्या उत्तरांपैकी अचूक पर्याय निवडा

5

- 1 नर्मदा नदीच्या खो-यात केंद्रित वस्ती आढळते?
अ. वनाच्छादन ब. शेतीयोग्य जमीन क. उंचसखल जमीन ड. उद्योगधंदे

Ans नर्मदा नदीच्या खो-यात केंद्रित वस्ती आढळते? - **शेतीयोग्य जमीन**

- 2 ब्राझीलच्या आग्नेय भागात प्रामुख्याने कोणत्या प्रकारची वस्ती आढळते?
अ. केंद्रित ब. रेषाकृती क. बिखुरलेली ड. ताराकृती

Ans ब्राझीलच्या आग्नेय भागात प्रामुख्याने कोणत्या प्रकारची वस्ती आढळते? - **केंद्रित**

- 3 वस्त्यांचे केंद्रीकरण खालील प्रमुख बाबींशी निगडित असते.
अ. समुद्रसानिध्य ब. मैदानी प्रदेश क. पाण्याची उपलब्धता ड. हवामान

Ans वस्त्यांचे केंद्रीकरण खालील प्रमुख बाबींशी निगडित असते. - **पाण्याची उपलब्धता**

- 4 भारतामधील विखुरलेल्या वस्त्यांचा प्रकार कुठे आढळतो.
अ. नदीकाठी ब. वाहतूक मार्गाच्या लगत क. डोंगराळ प्रदेशात ड. औद्योगिक प्रदेशात

Ans भारतामधील विखुरलेल्या वस्त्यांचा प्रकार कुठे आढळतो. - **डोंगराळ प्रदेशात**

- 5 ब्राझीलमधील कमी नागरीकरण असणारे राज्य कोणते?
अ. पारा ब. आमापा क. एस्पिरितो सान्तो ड. पाराना

Ans ब्राझीलमधील कमी नागरीकरण असणारे राज्य कोणते? - **पारा**

Q.2 फरक स्पष्ट करा.

2

- 1 गंगा नदी खो-यातील वस्त्या व अँमेझॉन नदी खो-यातील वस्त्या फरक स्पष्ट करा.

Ans	गंगा नदी खो-यातील वस्त्या	अँमेझॉन नदी खो-यातील वस्त्या
i.	दाट लोकसंख्येचा प्रदेश	विरळ लोकसंख्येचा प्रदेश
ii.	सपाट व सुपीक मृदा	दाट वनाच्छादित आणि दलदलयुक्त जर्म
iii.	मानवी वस्तीसाठी पूरक व योग्य हवामान	मानवी वस्तीसाठी धोकादायक व अयोग्य हवामान
iv.	वाहतूक व दळणवळणाच्या सेवेने समृद्ध प्रदेश	वाहतूक व दळणवळणाचा सेवेचा अभाव असलेला प्रदेश.

Q.3 भौगोलिक कारणे लिहा.

15

- 1 पाण्याची उपलब्धता ही लोकवस्तीस चालना देणारा प्रमुख घटक आहे.

Ans i. वर्षभर दैनंदिन गरजांसाठी पाणी गरजेचे असून पाण्याचा पुरवठा आवश्यक आहे व दूर अंतरावर त्याचे वहन करणे जड जाते.
ii. पूर्वीच्या काळी, नद्या गावांना कायमस्वरूपी पाणी पुरवठा करण्यासाठी स्वच्छ होत्या.
iii. ज्या प्रदेशात पर्जन्य मर्यादित किंवा अनियमित असतो त्या प्रदेशात लोक जेथे पाण्याचे तलाव, उथळ वाळवंटाच्या पृष्ठभाग तसेच विहीरी खोदू शकतात अशा ठिकाणी वस्त्या करतात.
iv. अशा प्रकारच्या वस्त्यांना ओले ठिकाण किंवा पाणी शोध ठिकाण असे म्हणतात.
v. पाणी हे शेती त्याचप्रमाणे इतर कृतींसाठी गरजेचे आहे. त्यामुळे जर पाणी वस्त्यांच्या जवळच असले तर जीवन सोपे होते.
vi. पूर्वीच्या वस्त्या पिण्यासाठी आणि हेतूसाठी ताज्यापाण्याची उपलब्धता असल्याने नदीच्या खो-यात वाढल्या. तसेच नद्यांच्या खो-यातील जमीन सुपीक असल्याने त्याचा शेतीसाठी उपयोग होतो.
vii. पाण्या जवळची शहरे पाणी वाहतूकीस परवानगी देतात. जी सामान्यपणे भूमी वरील वाहतूकीपेक्षा जलद आहे. हे प्रामुख्याने जुन्या काळाला खरे होते.
viii. नद्या, तलाव आणि समुद्र अन्न व इतर संसाधने पुरवितात, जे किनारी प्रदेशातील लोकसंख्या वाढीस आणि बंदिस्त वस्त्या पेक्षा

जलद विस्तारास मदत करतात.

2 भारतामध्ये नागरीकरण वाढत आहे.

Ans भारताला नागरीकरणाचा खूप प्राचीन इतिहास आहे. सर्व मोठी शहरे व संस्कृती नद्यांच्या जवळ विकसित झाल्या आहेत. उदा. दिल्ली, वाराणसी, हडप्पा, मोहेंजोदडो इत्यादी. भारतामध्ये नागरीकरणाची सुरुवात स्वातंत्र्यानंतर झाली. भारताने मिश्र अर्थव्यवस्थेचा स्वीकार केल्याने खाजगी क्षेत्राच्या विकासास प्रारंभ झाला. नागरिकरणाचे भारतातील प्रमाण जलद वाढले. १९०१ च्या जनगणनेनुसार भारतातील शहरी क्षेत्रातील लोकसंख्येचे प्रमाण ११.४% होते. २००१ च्या जनगणनेनुसार हे प्रमाण ३०% तर सध्या ३१.१६% आहे.

- सरकारी सेवेतील विस्तार
- आर्थिक संधी या एका कारणामुळे लोक शहराकडे वळतात.
- शहरी क्षेत्रातील पायाभूत सुविधा.
- १९९० नंतरची खाजगी क्षेत्रातील वाढ.
- शहरातील रोजगाराची वाढ ही लोकांना ग्रामीण भागातून त्याचप्रमाणे लहान शहरातून मोठ्या शहराकडे आकर्षित करते.
- हे जमीनीच्या उपलब्धतेने घडते. रस्ते, हायवे कन्स्ट्रक्शन, धरणे बांधणी आणि इतर कृती यामुळे खेडे उद्ध्वस्त होत आहेत.

3 ईशान्य ब्राझीलमध्ये वस्त्या विरळ आहेत.

Ans i. उत्तर ब्राझीलमधील अँमेझॉन खोरे हे अधिक विरळ लोकसंख्या असलेला प्रदेश आहे.
ii. हा प्रदेश दुर्गम असून नोकरी व रोजगारासाठी महत्वाच्या शहरांपासून दूर आहे.
iii. दाट वनस्पती व वाहतूकीच्या सोयी अभावी येथे मर्यादित सुलभता उपलब्ध आहे.
iv. येथील हवामान हे खूप उच्च असून वार्षिक तापमान उष्ण व उच्च वार्षिक पर्जन्यमान आहे.
v. येथील हवामान म्हणजे –
अ. मानवी वस्त्यांसाठी प्रतिकूल.
ब. नियमित पूर येण्याची शक्यता असते.
क. दाट लोकसंख्येसाठी मोठ्या प्रमाणावरील शेतीसाठी अयोग्य आहे. कारण जोरदार पावसामुळे जमिनीतील पोषकद्रव्ये निघून जातात.

4 उत्तर भारतात अन्य राज्यापेक्षा दिल्ली आणि चंदीगड इथे नागरीकरण जास्त झाले आहे.

Ans i. विविध प्रदेशातील विविध सामाजिक, आर्थिक, ऐतिहासिक व राजकीय घटकांवर नागरीकरणाची प्रक्रिया अवलंबून असते. म्हणून नागरीकरणाचे प्रमाण प्रदेश – प्रदेशानुसार भिन्न आहे.
ii. दिल्ली ही देशाची राजधानी असून सर्व सरकारी अधिकारी आणि जागतिक महत्वाकांक्षी येथे राहत आहेत. तसेच चंदीगड ही पंजाब व हरयाणा या राज्यांची राजधानी व केंद्रशासित प्रदेश आहे.
iii. दोन्ही शहरांमध्ये इतर कमी विकास झालेल्या प्रदेशाच्या तुलनेत जास्त आहेत.

5 ब्राझीलमध्ये लोकवस्तीचे केंद्रीकरण पूर्व किना-यालगत आढळते.

Ans i. पूर्व किनारी क्षेत्रात उष्ण व दमट हवामान असते.
ii. या प्रदेशात चांगल्या प्रकारे पाणी पुरवठा आहे आणि नैसर्गिक संसाधनाचे प्रमाण जास्त आहे.
iii. या प्रदेशात सुपीक मृदा असून तो कॉफीच्या उत्पादनासाठी सुयोग्य आहे.
iv. लोहखनिजा सारख्या नैसर्गिक खनिजांचा मुबलक साठा आहे आणि या ठिकाणी ऊर्जेचा अखंडित पुरवठा होतो.
v. येथे वाहतूकीच्या सोईही चांगल्या विकसित झाल्या आहेत.
vi. या प्रदेशात सावो पावलो हे मोठे शहर आहे.

Q.4 सविस्तर उत्तरे लिहा.

1 मानवी वस्त्यांची वाढ विशिष्ट स्थानीय झालेली का आढळते?

Ans i. वस्ती म्हणजे जेथे लोक राहतात अशी इमारतींचा संग्रह होय. यांच्या आकारात लहान वस्त्यांपासून ते मोठ्या शहरांपर्यंत विविधता दिसून येते.
ii. प्रदेशातील वस्त्यांच्या केंद्रीकरणावर अनेक घटकांचा प्रभाव पडू शकतो.
iii. वस्त्यांची जागा ही प्रत्यक्ष भूमी असून त्यावर वस्त्या उभारल्या जातात.
iv. वस्त्यांच्या केंद्रीकरणाची स्थिती ही सभोवतालच्या अनेक घटकांशी संबंधित असते.
v. वस्त्यांच्या केंद्रीकरणावर प्रभाव पाडणा-या घटकांमध्ये पुढील घटकांचा समावेश होतो.

अ. पाणी पुरवठा -

वस्त्यांना पाण्याची गरज असते. यासाठी त्या कदाचित ओलसर जागेवर केंद्रित होतात. वस्त्या नद्या आणि पाणी पुरवठ्याच्या ठिकाणापासून दूर कोरड्या जागेवर केंद्रित होतात याचा उद्देश पूरग्रस्त परिस्थिती टाळणे हा आहे.

ब. सुरक्षा -

उंच मैदानावरच्या इमारती लोकांना पाण्यासहित वस्त्यांच्या सभोवतालच्या शत्रूची पाहणी करून चांगली सुरक्षा प्रदान करण्यास मदत करतात.

क. निवारा व अंगे -

उत्तर गोलार्धात दक्षिणेकडील उतारांना अधिक सूर्यप्रकाश मिळतो आणि ते उत्तरेकडे थंड वा-यांपासून सुरक्षित असतात. म्हणून अधिक वस्त्या व शेतजमीन दक्षिण उथळ उतारांमध्ये आहेत.

2 भारत आणि ब्राझील या देशांत नागरीकरणाबाबत तुलनात्मक आढावा द्या.

Ans भारत -

- i. जगातील इतर देशांच्या तुलनेत भारतातील नागरीकरणाची वृद्धी ही खूपच मंद आहे.
- ii. १९६१ मध्ये नागरी लोकसंख्येचे प्रमाण फक्त १८% असून ते २०११ मध्ये ३१.१६ % पर्यंत वाढले.
- iii. भारताच्या उत्तर भागापेक्षा दक्षिणभागामध्ये नागरीकरणाचे प्रमाण अधिक आहे.
- iv. गोवा हे सर्वाधिक नागरीकरण झालेले राज्य असून तेथील ६२% लोकसंख्या शहरी क्षेत्रात राहते.
- v. दिल्ली हे सर्वाधिक नागरीकरण असलेले शहर आहे.

ब्राझील -

- i. ब्राझीलमध्ये नागरीकरणाचे प्रमाण अधिक आणि जलद आहे.
- ii. १९६० मध्ये नागरी लोकसंख्येचे प्रमाण ४७.१% असून ते २०१० मध्ये ८४.६% पर्यंत वाढले.
- iii. ब्राझीलची शहरी विकास प्रक्रिया अद्वितीय आहे. या सद्यस्थितीत पुढील महत्त्वाच्या घटकाचे योगदान आहे – जलद आर्थिक विकास वृद्धी.
- iv. ब्राझीलमध्ये प्रामुख्याने दक्षिण व आग्नेय भागात जलद नागरीकरण आले आहे.
- v. 'सावो पावलो' या महानगरात सर्वाधिक नागरीकरण आहे.

